XITOY TILIDAGI 才 (cái) VA 就 (jiù) NING INKOR GAPLARDAGI PRAGMATIK-FUNKSIONAL FARQLARI

Bobonorov Abdurauf Abdumuminovich
Samarqand davlat chet tillar instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada xitoy tilidagi 才 (cái) va 就 (jiù) funksional elementlarining inkor gaplardagi pragmatik-funksional farqlari tahlil qilinadi. Inkor ko‘rsatkichlari 不 va 没 bilan birikkanda bu elementlar bir-biridan keskin farq qiladi: 就 inkori so‘zlovchining iroda-qat’iyatini (tashqi bosimga qaramay «baribir qilmayman»), 才 inkori esa suhbatdoshning taxminini qat’iy rad etishni («siz o‘ylaganingizdek emas») ifodalaydi. Tadqiqotda bu farq inkor ko‘lami, presuppozitsiya manbayi, dialogik yo‘nalish va metalingvistik inkor tushunchalari asosida ochib beriladi. Tahlil Horn inkor nazariyasi va Levinson pragmatikasiga tayanadi. Xulosalar o‘zbek tiliga tarjima masalalari bilan bog‘lanadi.

Kalit so‘zlar: inkor, metalingvistik inkor, iroda, qat’iy rad, presuppozitsiya, inkor ko‘lami, dialogik yo‘nalish, funksional element, tarjima ekvivalentligi.

Аннотация. В статье анализируются прагматико-функциональные различия элементов 才 (cái) и 就 (jiù) китайского языка в отрицательных предложениях. В сочетании с показателями отрицания 不 и 没 эти элементы резко различаются: отрицание с 就 выражает волю и решимость говорящего («всё равно не сделаю» вопреки давлению), а отрицание с 才 — решительное отвержение предположения собеседника («не так, как вы думаете»). Различие раскрывается на основе понятий сферы действия отрицания, источника пресуппозиции, диалогической направленности и металингвистического отрицания. Анализ опирается на теорию отрицания Хорна и прагматику Левинсона. Выводы соотносятся с вопросами перевода на узбекский язык.

Ключевые слова: отрицание, металингвистическое отрицание, воля, решительное отвержение, пресуппозиция, сфера отрицания, диалогическая направленность, функциональный элемент, переводческая эквивалентность.

Abstract. This article analyses the pragmatic-functional differences of the Mandarin elements 才 (cái) and 就 (jiù) in negative sentences. When combined with the negators 不 and 没, these elements differ sharply: negation with 就 expresses the speaker's will and determination («I won't do it anyway», against pressure), whereas negation with 才 expresses a resolute rejection of the interlocutor's assumption («not as you think»). The difference is revealed through the notions of negation scope, source of presupposition, dialogic orientation and metalinguistic negation. The analysis draws on Horn's theory of negation and Levinson's pragmatics. The findings are related to issues of Uzbek translation.

Keywords: negation, metalinguistic negation, will, resolute rejection, presupposition, scope of negation, dialogic orientation, functional element, translation equivalence.

Kirish

Xitoy tilidagi 才 (cái) va 就 (jiù) funksional element[1]larining tasdiq gaplardagi ma’nolari keng o‘rganilgan. Biroq ular inkor ko‘rsatkichlari 不 (bù) va 没 (méi) bilan birikkanda yuzaga keladigan pragmatik-funksional farqlar alohida e’tiborni talab qiladi. Bu holatda ikki element sof semantik zid juftlikdan uzoqlashib, muloqotda o‘zaro tamomila boshqa vazifalarni bajaradi.

[1] An’anaviy o‘zbek grammatikasida bunday birliklar «yuklama» deb yuritilgan; bu ishda ularning funksional tabiatini aniqroq ifodalash uchun «funksional element» atamasi qo‘llanadi.

Masalan, 我就不去 va 我才不去呢 gaplari ikkalasi ham «bormaslik»ni bildiradi, lekin ularning pragmatik funksiyasi butunlay farq qiladi: birinchisi so‘zlovchining qat’iy irodasini, ikkinchisi esa suhbatdoshning taxminiga qarshi keskin rad javobini ifodalaydi. Maqolaning maqsadi — bu farqlarni inkor ko‘lami, presuppozitsiya va dialogik yo‘nalish nuqtai nazaridan tahlil qilish va o‘zbek tiliga tarjimada aks etishini ko‘rsatishdir.

1. Inkor va funksional elementlar: nazariy asos

Horn ko‘rsatganidek, tabiiy tildagi inkor mantiqiy rostlik teskarilanishidan ancha murakkab: u ko‘lam (辖域) va pragmatik qatlamga ega [4; 45]. Ayniqsa muhim tushuncha — metalingvistik inkor[2]: bunda inkor dalilni emas, balki oldingi bayon yoki taxminni rad etadi [4; 363]. Quyida ko‘rsatilishicha, 才 ning inkor bilan qo‘llanishi aynan metalingvistik inkorga yaqin turadi.

Bundan tashqari, tasdiq va inkor o‘rtasida assimetriya mavjud: inkor shakllari markerli bo‘lib, ularning tarqalishi cheklangan va pragmatik jihatdan «yuklangan» [14; 30]. 就 va 才 ning inkor bilan birikuvi ham shu assimetriyaning aniq ko‘rinishidir.

2. 就 + inkor: iroda va qat’iyat funksiyasi

就 inkor ko‘rsatkichidan oldin kelib (就 + 不/没), so‘zlovchining qat’iy irodasini ifodalaydi: tashqi bosim yoki kutilmaga qaramay, harakatni bajarmaslikka bo‘lgan mustahkam niyat[3]:

我就不去。(wǒ jiù bú qù)

«Baribir bormayman (nima demang, fikrimdan qaytmayman).»

你让我道歉，我就不道歉。(nǐ ràng wǒ dàoqiàn, wǒ jiù bú dàoqiàn)

«Kechirim so‘ra deysiz — baribir so‘ramayman.»

Bu qurilmada 就 inkor ustidan ko‘lam oladi va so‘zlovchining irodasini ta’kidlaydi. Muhimi, gap tashqi bosimni — «senga aytdilar / sendan kutilyapti» degan presuppozitsiyani — nazarda tutadi va unga qarshi so‘zlovchi o‘z qarorini qo‘yadi. Inkor bu yerda so‘zlovchi-ichki: u o‘z xohishini bildiradi [13; 320]. 没 bilan birikuv esa ko‘proq betaraf-daliliy ma’no beradi:

他就没来。(tā jiù méi lái)

«U shunchaki kelmadi.»

Bu gapda 就 «kutilganidek/oddiygina» degan ohangni qo‘shadi, ammo baribir so‘zlovchining voqelikka betaraf bahosini aks ettiradi.

3. 才 + inkor: qarshi-tasdiqiy rad funksiyasi

才 inkor bilan birikkanda (才 + 不 / 没 ... 呢), butunlay boshqa vazifani bajaradi: u suhbatdoshning taxmini yoki bayonini qat’iy rad etadi. Bu — dialogik, metalingvistik inkor bo‘lib, ko‘pincha gap oxiri birligi 呢 bilan keladi:

A: 你害怕了吧？ (Qo‘rqib ketding-a?)

B: 我才不怕呢！ (Men aslo qo‘rqmayman!)

Bu yerda 才 na vaqt, na miqdorni bildiradi — u sof hissiy-baholovchi rad vositasidir. Uning presuppozitsiyasi suhbatdoshdan keladi: «sen meni qo‘rqdi deb o‘ylaysan» — va aynan shu taxmin rad etiladi [15; 126]. Yana misollar:

A: 你哭了。(Yig‘lading.)

B: 我才没哭呢！ (Aslo yig‘laganim yo‘q!)

Shuningdek: 才不是呢！(«Umuman unday emas!»), 这才不难呢。(«Bu aslo qiyin emas»). Barcha holatlarda 才 suhbatdoshning fikrini teskariga buradi. Demak, 才 inkori dialogik va

[2]Metalingvistik inkor — dalilni emas, balki oldingi bayon yoki taxminni rad etuvchi inkor turi [4; 363].

[3]Xitoycha misollar pinyin transkripsiyasi va o‘zbekcha tarjimasi bilan beriladi; dialogik misollarda A — birinchi, B — ikkinchi so‘zlovchi.

boshqaga qaratilgan (other-directed), 就 inkori esa so‘zlovchi-ichki va o‘ziga qaratilgan (self-directed) [14; 32].

4. Farqlarning qiyosiy tahlili

Yuqoridagi tahlil 就 va 才 inkorlarining bir necha o‘lchamda tizimli farq qilishini ko‘rsatadi. Ikkalasi ham inkorni ifodalasa-da, ularning pragmatik funksiyasi, presuppozitsiya manbayi va yo‘nalishi qarama-qarshi. Quyidagi jadval bu farqlarni umumlashtiradi.

O‘lcham	**就 + inkor**	**才 + inkor**
Pragmatik funksiya	iroda, qat’iyat	qat’iy rad, e’tiroz
Presuppozitsiya manbayi	tashqi bosim (V qilishga)	suhbatdosh taxmini (V ro‘y bergan)
Yo‘nalish	so‘zlovchi-ichki (o‘ziga)	dialogik (suhbatdoshga)
Inkor turi	propozitsion inkor	metalingvistik inkor
Gap oxiri 呢	odatda yo‘q	odatda bor (才不…呢)

1-jadval. 就 va 才 ning inkor gaplardagi funksional farqlari

Shartli inkor qurilmalarida ikki elementning tasdiqiy farqi saqlanadi: 只要不…就 yetarli shartni (只要不下雨我就去 — «yomg‘ir yog‘masa, boraman»), 只有不…才 esa zaruriy shartni (只有不放弃才能成功 — «faqat taslim bo‘lmagandagina muvaffaqiyatga erishiladi») ifodalaydi.

5. Farqlarning o‘zbek tiliga tarjimada berilishi

O‘zbek tilida bu ikki funksiya turli vositalar bilan farqlanadi. 就 ning iroda-inkori «baribir ...maydi», «nima bo‘lsa ham ...maydi» qoliplari bilan beriladi: 我就不去 → «Baribir bormayman». 才 ning qarshi-radi esa «aslo ...emas!», «hech ham ...ganim yo‘q!» kabi kuchaytiruvchi inkor bilan beriladi: 我才不怕呢 → «Men aslo qo‘rqmayman!», 我才没哭呢 → «Aslo yig‘laganim yo‘q!».

Eng katta tarjima qiyinchiligi — o‘zbekchada ikkala funksiya ham «aslo ...maydi» bilan berilishi mumkinligidir. Shu bois tarjimon kontekst va yordamchi vositalardan foydalanishi kerak: iroda 就 uchun «-ku», «atayin», «baribir», dialogik rad 才 uchun esa «-da», «aslo», undov ohangi. Nida ta’kidlaganidek, ekvivalentlik dinamik bo‘lishi lozim [8; 159]; bu funksional farq tushib qolsa, Thomas ko‘rsatgan pragmatik xato yuzaga keladi [9; 94]. Komissarov ekvivalentlik darajalari bunda nazariy tayanch bo‘ladi [11; 51].

Xulosa

Tahlil xitoy tilidagi 才 va 就 ning inkor gaplarda sof semantik zid juftlikdan uzoqlashib, qarama-qarshi pragmatik funksiyalarni bajarishini ko‘rsatdi. 就 inkori so‘zlovchining iroda-qat’iyatini ifodalaydi: u tashqi bosimga qarshi o‘z qarorini qo‘yadi, propozitsion va o‘ziga qaratilgan. 才 inkori esa suhbatdoshning taxminini qat’iy rad etadi: u metalingvistik, dialogik va boshqaga qaratilgan bo‘lib, ko‘pincha 呢 bilan keladi. Bu farq inkor ko‘lami, presuppozitsiya manbayi va dialogik yo‘nalish orqali izohlanadi. Xulosalar xitoy tilini o‘qitishda inkor qurilmalarini to‘g‘ri qo‘llash hamda xitoycha-o‘zbekcha tarjimada pragmatik funksiyani saqlash uchun amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdurahmonov G‘. O‘zbek tili grammatikasi (Sintaksis). — Toshkent: Fan, 1991. — 415 b.
2. Biq Yung-O. The Semantics and Pragmatics of cai and jiu in Mandarin Chinese: PhD dissertation. — Ithaca: Cornell University, 1984. — 173 p.
3. Grice H. P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts / Ed. by P. Cole, J. Morgan. — New York: Academic Press, 1975. — P. 41–58.

4. Horn L. R. A Natural History of Negation. — Chicago: University of Chicago Press, 1989. — 637 p.
5. Lai Huei-ling. Rejected Expectations: The Scalar Particles cai and jiu in Mandarin Chinese // Linguistics. — 1999. — Vol. 37, No. 4. — P. 625–661.
6. Levinson S. C. Pragmatics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1983. — 420 p.
7. Li Ch. N., Thompson S. A. Mandarin Chinese: A Functional Reference Grammar. — Berkeley: University of California Press, 1981. — 691 p.
8. Nida E. A. Toward a Science of Translating. — Leiden: Brill, 1964. — 331 p.
9. Thomas J. Cross-cultural Pragmatic Failure // Applied Linguistics. — 1983. — Vol. 4, No. 2. — P. 91–112.
10. Бархударов Л. С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода. — Москва: Международные отношения, 1975. — 240 с.
11. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). — Москва: Высшая школа, 1990. — 253 с.
12. 陈小荷. 主观量问题初探——兼谈副词“就”“才”“都” // 世界汉语教学. — 1994. — 第 4 期. — 页 18–24.
13. 吕叔湘. 现代汉语八百词 (增订本). — 北京: 商务印书馆, 1999. — 760 页.
14. 沈家煊. 不对称和标记论. — 南昌: 江西教育出版社, 1999. — 366 页.
15. 周守晋. “主观量”的语义信息特征与“就”“才”的语义 // 北京大学学报 (哲学社会科学版). — 2004. — 第 41 卷, 第 3 期. — 页 121–131.